

Надмірна залученість до соціальних мереж: теоретичний аналіз

М. О. Орап, О. С. Лебединець-Рода

Тернопільський національний педагогічний університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна
Corresponding author. E-mail: orap2003@ukr.net, osia93@gmail.com

Paper received 01.05.20; Accepted for publication 20.05.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-228VIII92-15>

Анотація. Стаття присвячена теоретичному аналізу поняття «надмірна залученість до соціальних мереж». В результаті використання теоретичних методів (аналіз і синтез, абстрагування, систематизація) у статті представлено аналіз основних концептуальних підходів до вивчення психологічних аспектів використання Інтернету та соціальних мереж. На основі цього виокремлено теоретичний конструкт «надмірна залученість до соціальних мереж» та диференційовано його від суміжних понять «надмірне використання Інтернету» та «Інтернет залежність».

Ключові слова: Інтернет, соціальні мережі, комунікація, надмірна залученість, залежність.

Вступ. Проблема використання Інтернет мережі у повсякденному житті виявилась тісно пов'язаною із проблемою залежності від нового способу отримання інформації та комунікації. Як правомірно зазначає Ю.Данько, ключовими властивостями соціальних мереж, які обумовили їх популярність у сучасній комунікації є віртуальність, інтерактивність і мультимедійність. Користувачі «одночасно мають змогу отримувати інформацію з різноманітних каналів та представлену в найрізноманітніших форматах (зображення, текст, інфографіка), а також реагувати на них на основі власного бажання або ж зовсім не реагувати» [4, с. 45]. Водночас, це сприяло виникненню проблеми Інтернет залежності, яка активно обговорюється у наукових психологічних, соціально-психологічних, соціологічних, медичних та філософських дослідженнях. Вчені пов'язують «залежність» із різними соціально-психологічними порушеннями у поведінці та функціонуванні особистості. Натомість «надмірна залученість», як стан, що є потенційно сприятливим для розвитку залежності виявляється менш дослідженим та недостатньо операціоналізованим. У сучасних дослідженнях не існує єдиного визначення поняття «залученість», спостерігаються різні його трактування в межах різних концептуальних підходів. Близькими за значеннями до терміну залученість є поняття інтерес, захоплення, залежність, однак жоден з них повною мірою не розкриває ту специфіку, яка закладена саме в понятті «залученість». Загалом, проблема залученості та надмірної залученості до соціальних мереж вивчена мало, що визначає актуальність її спеціального теоретичного аналізу.

Огляд публікацій. Проблеми віртуалізації сучасного суспільства є предметом дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених (П. Бурд'є, В. Бюль, Г. Градосельська, Ж. Делез, Д. Іванов, І. Семенова, В. Сілаєва, М. Кастельс, С. Коноплицький, Н. Коритнікова, Є. Прохоренко, С. Романенко). Особливої уваги потребує дослідження феномену соціальних мереж, як якісно нового типу комунікативних структур, що змінюють не тільки комунікативну природу соціальної реальності, але й стан суспільних відносин загалом. Психологів у цьому питанні передусім цікавить дослідження психологічних аспектів використання соціальних мереж та особливостей мережевої Інтернет-комунікації (М. Кастельс, Д. Белл, А. Турен, А.

Тоффлер, Дж. Гэлбрейт, Р. Ингельгарт). Вітчизняні вчені (Н. Акімова, Ю. Бабаєва, О. Белінська, А. Жичкіна, Д. Іванов, Д. Кутюгін, В. Сілаєва, В. Солодосник, О. Філатова) розглядають проблеми інтернет-комунікацій, проблеми спілкування і взаємозв'язок користувачів у мережі, вплив соціальних мереж на особистість користувачів. Проаналізовані проблеми Інтернет-залежності як різновиду адиктивної поведінки (Б. Браун, В. Лоскутова, М. Холл, О. Шайдуліна, М. Шоттон).

Однією з основних властивостей соціальних мереж став помічений психологами феномен надмірної залежності людини від такого виду спілкування. Початок вивчення проблеми Інтернет-адикції пов'язується із дослідженнями зарубіжних вчених (С.Бернштейн, І.Голдберг, М.Гріффітс, О.Дубровіна, С.Кінг, Б.Мандель, Т.Богачева, Ф.Саглам, Дж.Салер, К.Янг). В Україні феномен Інтернет-залежності, особливості діагностики, профілактики та корекції досліджували Т.Большот, Т.Вакуліч, Т.Карабін, В.Посохова, Л.Юр'єва та інші.

Коло актуальних проблем психологічних досліджень окреслено в межах питань безпеки надмірного користування мережею Інтернет (О.Арестова, Ю.Бабаєва, К.Боярова, О.Войскунський, А.Гольдберг, А.Жичкіна, М.Іванов, О.Смислова, Н.Чудова, К.Янг) та психологічних наслідків зловживання комп'ютерною інформацією (Л.Гур'єва, Е.Мулик, О.Шинкаренко, О.Якушина).

У проаналізованих працях зустрічаємо доволі неоднозначне визначення змісту поняття «Інтернет-залежність» та недостатню операціоналізацію феномену надмірної замученості до соціальних мереж.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі наукових підходів до вивчення надмірної залученості підлітків до соціальних мереж та диференціації цього явища від явища «психологічної залежності від Інтернету».

Матеріали і методи. Теоретичні методи психологічного дослідження потрібні для аналізу досліджуваного феномену, визначення задач, формулювання гіпотез та оцінки отриманих раніше результатів досліджень. З комплексу теоретичних методів ми використовуємо теоретичний аналіз і синтез, що означає виокремлення та обговорення конкретних сторін, ознак, істотних і специфічних характеристик явищ і процесів. В процесі аналізу концептуальних підходів

до поняття «надмірна залученість» ми з'ясуємо загальні та відмінні риси, виокремлюємо сутнісні характеристики явища. Використання абстрагування дає змогу мислено виокремити істотні зв'язки, параметри, взаємовідносини предметів і явищ та зафіксувати істотні характеристики досліджуваного об'єкту (у даному випадку – явища «надмірної замученості до соціальних мереж»).

Результати та їх обговорення. Початок сучасної теорії соціальних мереж поклали в 1951 році Рей Соломонофф і Анатолій Рапопорт. Ще у 1959–1968 рр. угорські математики Пол Ердос і Альфред Рен'ї написали цикл статей, що описують принципи формування соціальних мереж. Аналізуючи процес виникнення та розвитку соціальних мереж у подальших дослідженнях, науковці дійшли висновку, що поширення і використання соціальних Інтернет-мереж має певні соціальні наслідки, зокрема: 1) об'єднання реального та віртуального соціального життя; 2) Інтернет-залежність (як соціально-психологічне явище та як феномен масової культури); 3) поява нових видів девіантної поведінки у формі, наприклад, різних виявів хакерства (К. Коган); 4) «глобалізація» життєвого простору людини (створення груп, які реально включають людей, що фізично проживають та перебувають у різних країнах) (А.Войскунський); 5) фрагментація суспільства, створення великої кількості віртуальних груп за інтересами; 6) поява нових технологій у політичному житті, сфері дозвілля тощо; 7) формування кіберкультури (Інтернет-культури) як нового напрямку розвитку суспільства, безпосередньо пов'язаного з появою, розвитком і проникненням у соціальне і культурне життя досягнень інформаційних технологій (М. Іванов).

Соціальними мережами користуються 82% від всіх інтернет-користувачів у світі – це 1,2 млрд. чоловік. Високий рівень їх проникнення відображає один з головних трендів глобальної мережі – як тільки люди підключаються до Інтернету, вони негайно починають спілкуватися з іншими людьми. Ще більш красномовна статистика часу проведеного користувачами в мережі – за останні кілька років кількість годин, яку люди провели в соціальних мережах, збільшилася втричі. Сьогодні відсоток тих, хто використовують соціальні мережі у світі коливається від 53% у Китаї до 98% в США. У 41 країні із 43 досліджених цей рівень вище 85% [8].

Віртуальні соціальні мережі як соціально-психологічна реальність характеризуються, на думку С. Самігіна, М. Попова та Д. Загута, специфічними функціями: 1) комунікаційна функція, 2) інформаційна функція, 3) соціалізаційна функція, 4) ідентифікаційна функція; 5) розважальна функція; 6) функція самоактуалізації [7, с. 47]. Відтак, як зазначає Т.Галіч, соціальні Інтернет мережі виступають особливим соціальним простором, у якому змінюються традиційні форми соціалізації, що створює «новий тип соціального індивіда – Homo virtualis – людини, орієнтованої на віртуальність, творця, носія, споживача віртуальної культури» [3, с. 255].

Специфічні особливості віртуального інформаційно-комунікаційного простору сприяють перебудові реальних соціальних зв'язків людини і тому можуть

виявлятися у різних надмірних формах залученості [5]. Першим відомим науковим психологічним дослідженням феномену залежності від Інтернету вважаються дослідження клінічного психолога К.Янг та психіатра І.Голдберга. У 1994-1995 роках вони, незалежно один від одного запропонували діагностичні методики для вивчення Інтернет залежності, побудовані на основі підходів до інших видів адикції (ігрової, алкогольної тощо). Відтак, у англійській науковій літературі використовуються терміни «проблемне використання Інтернету» (Problematic Internet Use) [11], Internet Addiction, Internet Addiction Disorder [13], excessive use of social media [12], excessive Internet use [10]. Кроскультурні дослідження виявили тісний взаємний зв'язок між Інтернет адикцією та генералізованою тривожністю, депресивними розладами та гіперактивністю [13]. У американських психотерапевтичних протоколах виокремлено чотири істотних симптоми для діагностики «Internet Addiction Disorder»: 1) надмірне використання Інтернету, пов'язане з втраченою відчуття часу; 2) негативні емоційні переживання (гнів, напруження, депресія) у разі недоступності Інтернету; 3) постійне збільшення часу перебування в Інтернеті та постійне оновлення комп'ютерного забезпечення; 4) несприятливі наслідки (обман, зниження навчальних успіхів, соціальна ізоляція, втома) [13, с.105]. У такому аспекті надмірне залучення до Інтернет комунікації розглядається як один із симптомів Інтернет залежності.

У дослідженні української вченої Т.Вакуліч виокремлено і систематизовано критерії Інтернет-залежності: «домінантність; толерантність; компульсивність; синдром «відміни»; соціальна дезадаптація» [2, с.5]. В роботі підкреслено, що спроба систематизувати критерії, співпадає з точкою зору науковців щодо адиктивного характеру Інтернет-залежної поведінки. У роботі визначено основні фактори Інтернет-залежної поведінки, які поділяються на: психологічні (безмежна можливість створювати нові образи власного “Я” та вербалізації уявлень і фантазій, порушення психофізіологічного стану, можлива загроза виникнення психічних розладів і суїцидальної поведінки), соціально-психологічні (потужне розширення меж спілкування особистості; легкість знаходження однодумців та емоційно близьких людей, задоволення потреби в належності до соціальної групи та визнання; можливість відійти від реальності та соціальні (необхідність існування сучасної людини в інформаційно насиченому середовищі: агресивність подання інформації у ЗМІ, деформацію системи норм, неадекватну оцінку національних, культурних та історичних традицій, появу нових засобів впливу на свідомість, ослаблення найважливіших соціокультурних інститутів, відсутність реально діючих соціальних програм психогігієни та психопрофілактики).

Вчені досліджують складові залученості: енергійність і ефективність, які є протилежними сторонами вигорання, що водночас, є джерелом руйнації залученості (О.Немеш), фактори, які впливають на виникнення адикції (А.Войскунський). Загалом замученість розглядається як позитивний процес, що характеризується підвищенням ефективності діяльності (О.Карабанова), стійкістю інтересу, ступенем задово-

леності, рівнем усвідомлення мети та змісту діяльності (Г.Солдатова, О.Расказова). Проте, як зазначають автори, збільшення залученості, яке може призвести до адикції супроводжується збільшенням часу, негативними емоційними станами у разі неможливості перебування в Інтернеті та зменшенням рівня усвідомлення мети перебування (А.Войскунський). Таким чином, тонка межа між залученістю, як станом ефективною змотивованою діяльністю та надмірною залученістю як станом, що може стати основою адикції є досить актуальним завданням психологічного дослідження. Подібною думкою дотримується й Х.Турецька, яка у розробленій нею трикомпонентній моделі Інтернет залежності визначає: 1) базові передумови (характеристики соціальної ситуації, характеристики віртуального середовища, характеристики взаємодії з комп'ютером); 2) необхідні передумови (психологічні особливості Інтернет-адиктивів); 3) достатні умови (дисфункційні настановлення щодо Інтернету) [9, с. 101].

Сучасні дослідники виокремлюють два типи причин виникнення інтересу до соціальних мереж: *поверхневі* (гонка за модою, прагнення до всього нового, розширення меж спілкування) і *глибинні* (втеча від реальності, пошук або неприйняття власного «Я», організація особистого простору). З огляду на це І. Литовченко, визначає чинники формування інтересу до соціальних мереж: вільний доступ до будь-якої інформації, реалізація фантазій, бажань та різноманітних уявлень; можливість ведення анонімних діалогів; можливість замінити і знайти нового співрозмовника [6, с. 25].

Водночас, залученість до соціальних мереж на ранніх стадіях може виражатися як інтерес до тієї чи іншої діяльності, а тому може мати неясково виражений характер (дитина отримує задоволення від процесу, отримує результат і ще не живе цим інтересом). З просуванням до подальших стадій, може спостерігатися відсутність будь-якого задоволення, інтерес стає звичкою і дитина перестає отримувати всякий результат. Основними чинниками, які сприяють формуванню надмірної залученості, а в подальшому і залежності (адикції) Ю. Данько визначає особливості Інтернет-середовища (інтерактивність, контрольованість, анонімність, відсутність обмежень тощо), індивідуальні психофізіологічні особливості (тривожність, сором'язливість, шизоїдна та нестійка акцентуації, незадоволеність комунікативних або сексуальних потреб, занижена самооцінка, що сприяє зорієнтованості на субкультуру та ідеалізацію соціальних мереж) та особливості соціальної ситуації (самотність, відсутність взаєморозуміння в родині, труднощі у взаємодії з однолітками) [4, с. 182]. М. Богдан та О. Горецька [1] класифікують основні мотиви залученості підлітків до соціальних мереж з урахуван-

ням гендерних та вікових особливостей, що володіють особливими взаємопов'язаними характеристиками. 1) самопрезентація в соціальній мережі з метою спілкування притаманна підліткам, які користуються соціальними мережами заради спілкування з друзями, але для досягнення цієї мети їм необхідно активно презентувати себе; 2) перебування в соціальній мережі як атрибут іміджу підлітка; 3) використання соціальних мереж для задоволення потреби у спілкуванні. Діти цього типу починають користуватися соціальними мережами для пошуку нових друзів, щоб бути в «курсі» подій з життя друзів і переглядати інформацію в групах за інтересами, що свідчить про актуальність проблеми спілкування; 4) прагнення до участі в суспільному житті. Такі підлітки реєструються в соціальних мережах з власної цікавості і заради розваги; 5) самопрезентація, як самоціль та провідний мотив користування соціальними мережами; 6) самоствердження на основі демонстрації кількості «друзів»; 7) наявність проблем з «Я» концепцією особистості [1, с. 27].

Таким чином, надмірна залученість до соціальних мереж виникає на основі індивідуальних психологічних особливостей людини, посилюється специфічними особливостями віртуальної комунікації та специфічними мотивами перебування особистості у соціальних мережах. Відтак, розглядається передумовою виникнення шкідливої залежності (адикції). На основі аналізу і рефлексії сучасних соціально-психологічних і педагогічних досліджень визначено сутність поняття «залученість до соціальної мережі» як особливий мотиваційний стан особистості, що характеризується стійкістю (тривалістю, частотою знаходження в мережі, поглиненістю діяльністю і спілкуванням); мірою задоволеності (суб'єктивно емоційно забарвлені переживання від процесу і результатів діяльності та спілкування в соціальній мережі); усвідомленістю (наявністю смислів знаходження в мережі, особистісної значущості), цілеспрямованістю (прагненням і наполегливістю в досягненні поставлених цілей, спрямованістю власної активності на досягнення поставлених цілей).

Висновки. Здійснений аналіз теоретичної літератури дає змогу виокремити теоретичний конструкт «надмірна залученість до соціальних мереж» та диференціювати його від суміжних понять «надмірне використання Інтернету» та «Інтернет залежність». Операціоналізація теоретичного конструкту полягає у визначенні його істотних специфічних характеристик: 1) стійкість та тривалість перебування у соціальних мережах, 2) слабкість або відсутність конкретної мети перебування у соціальних мережах, 3) відсутністю мотивів саморозвитку у процесі комунікації в соціальних мережах, 4) відсутність задоволення від комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан М. С., Горецька О. В. Психологічні особливості спілкування залежних від соціальних мереж // Психологія і соціологія: проблеми практичного застосування, 2014. Вип. 7, С. 25–29.
2. Вакуліч Т. М. Інтернет-залежність як новий вид адиктивної поведінки // Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Сер.: Психологія, 2005. Вип.7 (31), С. 22–29.
3. Галіч Т. О. Соціальні Інтернет-мережі та віртуалізація суспільного життя // Соціологія майбутнього: науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства, 2010. Вип. 1, С. 149–151.
4. Данько Ю. А. Соціальні мережі як форма сучасної комунікації: плюси і мінуси // Сучасне суспільство: політичні

- науки, соціологічні науки, культурологічні науки, 2012. Вип. 2, С. 179–184.
5. Коган К.М. Соціальні мережі як елемент нового соціального середовища // Міжнародний науковий форум: Соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент, 2014. Вип.16, С.61-71.
 6. Литовченко І. В. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі: посіб. для батьків. К: «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. 48 с.
 7. Самыгин С. И., Попов М. Ю., Загутин Д. С. Социальные сети как социальный институт социализации молодежи // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки, 2015. № 5, С. 46–49.
 8. Социальные сети в 2011 году: исследование comScore [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.sarafannoeradio.org/analitika/1043-socialnye-seti-v-2011-godu.html>
 9. Турецька Х. І. Психологічні чинники Інтернет-залежності // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, 2012. № 2 (2), С. 95–104.
 10. Blinka L., Škařupová K., Ševčíková A., Wölfling K., Müller K. W., Dreier M. Excessive Internet use in European adolescents: What determines differences in severity? *International Journal of Public Health*, 2015. 60(2), P. 249–256. doi:10.1007/s00038-014-0635-x
 11. Caplan S. E. Theory and measurement of generalized problematic Internet use: A two-step approach. *Computers in Human Behavior*, 2010. 26(5), P. 1089–1097. doi:10.1016/j.chb.2010.03.012
 12. Spilkova J., Chomynova P., Csemy L. Predictors of excessive use of social media and excessive online gaming in Czech teenagers // *Journal of Behavioral Addictions*, 2017. 6 (4), P. 611 – 619.
 13. Weinstein A., Feder L. C., Rosenberg K. P., Dannon P. Internet addiction disorder: Overview and controversies // In Rosenberg K. P., Feder L. C. (Eds.), *Behavioral addictions: Criteria, evidence, and treatment*. London: Academic Press/Elsevier, 2014. P. 99 – 118.

REFERENCES

1. Bohdan M. S., Horetska O. V. Psychological features of communication dependent on social networks // *Psykhologhiia i sotsiologhiia: problemy praktychnoho zastosuvannia*, 2014. Is. 7. P. 25–29.
2. Vakulich T. M. Internet addiction as a new kind of addictive behavior // *Naukovyi chasopys NPU im. M. Drahomanova*. Ser.: *Psykhologhiia*, 2005. Is.7 (31), P. 22–29.
3. Galich T. O. Social Internet networks and virtualization of social life // *Sotsiologhiia maibutnoho: naukovyi zhurnal z problem sotsiologhii molodi ta studentstva*, 2010. Is. 1, P. 149–151.
4. Danko Yu. A. Social networks as a form of modern communication: pros and cons // *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiologhichni nauky, kulturolohichni nauky*, 2012. Is. 2, P. 179–184.
5. Kogan K.M. Social networks as an element of the new social environment // *Mizhnarodnyi naukovyi forum: Sotsiologhiia, psykhologhiia, pedahohika, menedzhment*, 2014. Is.16, P.61-71.
6. Lytovchenko I. V. Kids online: how to teach security in the virtual world: a guide for parents K: «Vydavnychiy budynok «Аванпост-Прим», 2010. 48 p.
7. Samyhyn S. Y., Popov M. Yu., Zahutyn D. S. Social networks as a social institute for youth socialization // *Humanytarnye, sotsyalno-ekonomycheskye y obshchestvennye nauky*, 2015. № 5, P. 46–49.
8. Social Networking in 2011: a comScore study [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.sarafannoeradio.org/analitika/1043-socialnye-seti-v-2011-godu.html>
9. Turetska H.I. Psychological factors of Internet-addiction // *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*, 2012. № 2 (2), P. 95–104.

Excessive involvement in social networks: a theoretical analysis

M. O. Orap, O. S. Lebedynets-Roda

Abstract. The article is devoted to the theoretical analysis of the concept of "excessive involvement in social networks". As a result of the use of theoretical methods (analysis and synthesis, abstraction, systematization), the article presents the analysis of basic conceptual approaches to the study of psychological aspects of the use of the Internet and social networks. On this basis, the theoretical construct of "excessive involvement in social networks" is distinguished and differentiated from the related concepts of "excessive use of the Internet" and "Internet addiction".

Keywords: *Internet, social networks, communication, excessive involvement, addiction.*